

ТОВАРИСТВА ВЗАЄМНОГО СТРАХУВАННЯ

При переході до ринкової економіки важливою проблемою організації страхової справи й створення цивілізованого страхового ринку є формування об'єднань союзів і асоціацій страховиків.

Організаційною формою об'єднання страхових інтересів є товариство взаємного страхування (ТВС), учасники якого одночасно виступають як страховик і страхувальник. Згідно зі ст. 14 Закону України «Про страхування» [1] фізичні особи та юридичні особи з метою страхового захисту своїх майнових інтересів можуть створювати товариства взаємного страхування в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Організація, що не ставить мети одержання прибутку, створюється виключно для страхування своїх членів, захисту їх майнових і особистих інтересів. Учасник ТВС є страхувальником, його частка в страховому фонді товариства визначається розміром внесеного паю, а весь колектив ТВС виступає як страховик кожного з його учасників.

Всі активи, а також надлишки коштів, накопичені за звітний період діяльності товариства, належать його членам і використовуються на поповнення страхових резервів, зменшення розміру страхових внесків, розподіл суми чистого доходу серед членів ТВС. Як правило, ТВС не користуються послугами страхових посередників і всі операції здійснюють за рахунок страхового фонду товариства, а у випадку нестачі коштів його учасники за рішенням загальних зборів вносять додаткові внески [6, 323].

Завдання ТВС — надання його учасникам найбільш якісних, різноманітних і доступних за ціною страхових послуг. Взаємне страхування широко використовується в страховій практиці закордонних країн. Так, взаємні компанії були створені в Англії Актом про розрахунки й реєстрацію їх відповідно до законів про компанії. Їхніми власниками є власники полісів, які ділять будь-який отриманий прибуток. Акціонер холдинг-компанії одержує свою частку прибутку у вигляді дивидендів, а у взаємній компанії власник поліса може платити більш низькі внески або одержувати більш високі надбавки до страхування життя, чим у будь-якому іншому випадку.

Спочатку власники полісів повинні були вносити додаткові внески до фонду, якщо сума первісних внесків була недостатньою, щоб задовольнити вимоги відшкодування збитку й покрити видатки. У цей час більшість взаємних страховиків обмежені гарантією максимальної відповідальності власників поліса в межах розмірів їхніх внесків плюс додаткова доплата, що не перевищує 50 пенсів на 1 фунт стерлінгів [8, 5].

У наш час за назвою компанії вже неможливо судити, чи є вона холдинг-компанією або взаємною компанією.

Члени або власники полісів взаємних компаній іноді одержують значні ви-

годи за рахунок більш низьких внесків або більш високих виплат і доходів, але це жодною мірою не є обов'язковим. Багато хто з великих холдинг-компаній можуть успішно конкурувати в розмірі внесків або вигід із взаємними компаніями й все-таки виплачують дивіденди своїм акціонерам. Великий обсяг ділових операцій, проведених холдинг-групами, дає можливість накопичувати значні ресурси по кожному полісу, які направляються на адміністративні видатки й на збільшення інвестиційної діяльності. Отриманий за рахунок збільшених резервів дохід дозволяє виплачувати частину його власникам полісів [8].

В Англії дуже популярні й поширені колективні ТВС. Керування цими товариствами здійснюється на взаємній основі. Вони реєструються відповідно до Закону про товариства взаємного страхування й здійснюють індустріальне страхування, а в деяких випадках особисте страхування від нещасних випадків і на випадок хвороби. Деякі назви цих суспільств загальновідомі, але більшість із них працюють у районах за місцем перебування офісів.

У наш час рівень страхового забезпечення й розмір страхових внесків зросли, що обумовлено потребами суспільства. Але страховики великих страхових компаній, що здійснюють страхування на дому, є послідовниками тих перших збирачів невеликих внесків. Колективні товариства взаємного страхування можуть випускати особливо привабливі поліси страхування життя, що припускають досить низький рівень виплачуваних внесків. Такий низький рівень внесків не встановлюється компаніями, що здійснюють індустріальне страхування [9, 12].

Взаємне страхування дійсно стало міжнародним явищем. Ще в 1990 р. у Північній Америці ТВС займали 57,6 % ринку страхування життя й 27 % ринку загальних видів страхування в США, 53 % ринку страхування життя й 10 % ринку загальних видів страхування в Канаді; у Західній Європі ТВС займали від 2,8 % (Італія) до 48 % (Великобританія) ринку страхування життя й від 0,25 % (Ірландія) до 52 % (Швеція) ринку загальних видів страхування; у Японії ТВС займали 89,4 % ринку страхування життя й 5,1 % ринку загальних видів страхування [7, 33].

Що стосується вітчизняного досвіду в даній сфері відносин, то особливий інтерес становлять страхові відносини у сфері шляхової торгівлі, що зустрічаються ще в XIII в., які досягли свого повного розквіту в XVI–XVII вв. і продовжували відігравати немаловажну роль у торгівлі до появи залізниць. Тут мова йде не про угоди, а про міцно усталений звичай. Але, можливо, цей звичай з'явився лише результатом, якоюсь своєрідною кристалізацією попередньої практики договірних угод [8]. Важлива, однак, не стільки форма (договірна або звичайно-правова), скільки сама сутність зазначених явищ. А сутність та сама — забезпечення кожного з учасників торговельного колективу за рахунок всіх його членів від стихійних або інших небезпек. Таке забезпечення і є не що інше, як взаємне страхування. Згодом страхування починає будуватися й на іншій основі — на основі акумуляції постійного фонду. Воно переходить тим самим до іншої форми, до нової фази свого розвитку: від наступної розкладки

збитку до регулярних страхових платежів. Однак ще довгий час ці дві форми страхування існують поруч: перша переважно в галузі торгівлі, друга — ремесла.

У нашій країні поки відсутня правова основа взаємного страхування. Процес створення страхових компаній і їхніх об'єднань підкоряється інтересам їхніх засновників, що прагнуть до швидкого одержання прибутку і не орієнтуються на інтереси страхувальників, що бідують у страховому захисті. Тому створення ТВС особливо важливо для підтримки розвитку малого бізнесу.

Товариства взаємного страхування своїх членів на некомерційній (безприбутковій) основі історично виникли набагато раніше комерційних страхових організацій, і ця форма страхування була широко розвинена в Росії на початку ХХ в. і в цей час використовується в багатьох країнах [3, 11].

Однак у вітчизняній системі господарювання у відношенні ТВС практично не створено нормативної бази й відсутня судова практика. Практика створення й діяльності подібних товариств украї незначна, тому що сама можливість їхньої ефективної роботи заснована на взаємній довірі, що мають один до одного члени такого товариства, і у вітчизняному цивільному обороті часто відсутня [12, 34].

Розвиток ТВС — це майбутнє вітчизняного страхового ринку. Між ТВС і його членом, як і в інших видах страхових відносин, виникає страхове зобов'язання, але, як правило, не з договору, а з інших підстав — установчих документів або правил страхування.

Правила, що регулюють взаємини по цьому зобов'язанню, можуть відрізнятися від правил ЦК України і встановлюватися спеціалізованим законом. Поки такий закон не прийнятий, відповідне регулювання може провадитися установчими документами товариства або правилами страхування.

ЦК України застосовується субсидіарно стосовно спеціалізованого закону, установчих документів і правил страхування тільки при регулюванні страхових відносин між товариством і його членами. В іншому спеціалізований закон повинен відповідати ЦК України.

Основна мета взаємного страхування полягає в перерозподілі ризиків. Це особливо актуально для знову створених суб'єктів підприємництва. У декількох економічних суб'єктів одночасно існує відносно менший ризик виникнення страхового випадку, чим у кожного з них різночасно, при якому вони несуть істотні витрати, тому їм доцільно «об'єднати зусилля» — створити фонд, використовуваний для відшкодування втрат. У ролі акумулятора в цей час виступає держава (державне страхування) і приватні страхові компанії (комерційне страхування). Однак важливою складовою системи страхування, що має найменшу комерційну спрямованість, повинні бути й самі економічні суб'єкти шляхом об'єднання в товариства взаємного страхування [4, 18].

В умовах фінансової кризи для підтримки стійкого функціонування підприємства необхідно ефективно й у той же час відносно недороге керування ризиками, що неминуче виникають у процесі діяльності.

Професійно управляти ризиками конкретного малого підприємства, з огля-

ду на його особливості, може тільки фахівець, утримання якого обійдеться занадто дорого для підприємства, особливо на початку його діяльності. Оцінка всіх можливих ризиків кожного суб'єкта малого підприємництва, професійна робота із запобігання їхнього виникнення, проведена із залученням фахівців страхових компаній, істотно збільшує вартість страхових послуг і як слідство робить їх менш доступними.

Однак у цей час суб'єкти малого підприємництва в силу своєї специфіки і відсутності стабільності в економічних реформах хронічно зазнають фінансових труднощів, у результаті яких оплата страхових премій часто розглядається як другорядний платіж. У цьому зв'язку суб'єкти малого підприємництва не є для великих страхових компаній вигідними клієнтами.

Відсутність розвитої системи гарантій і негнучкість системи страхування для суб'єктів малого підприємництва, особливо у виробничій сфері, викликає необхідність активної державної підтримки страхування малого сектора економіки, що включає комплекс заходів: створення сприятливого правового середовища, часткове забезпечення страхування малих підприємств державними гарантіями, створення й розвиток товариств взаємного страхування для того, щоб, з одного боку, заповнити вакуум у страхових послугах для малого підприємництва, з іншого — активніше задіяти інтереси й капітали самих малих підприємств. При розумній організації системи страхування страхові внески послужать джерелом додаткової вигоди для малого підприємництва.

Керуючись чинним законодавством, товариства взаємного страхування не в змозі використовувати повною мірою свої потенційні можливості, тому що гостро мають потребу у відповідному їхньому статусі й специфіці нормативно-правової бази.

Таким чином, товариство взаємного страхування є добровільним об'єднанням громадян і юридичних осіб на основі членства з метою страхування майна й інших майнових інтересів учасників, здійснюваного шляхом об'єднання його членами майнових пайових внесків. ТВС не переслідує мети отримання прибутку.

Доходи, отримані товариством від підприємницької діяльності, здійснюваної відповідно до закону й уставу, розподіляються між членами товариства в порядку, установлюваному уставом.

ТВС є юридичною особою з моменту державної реєстрації у встановленому законом порядку. Воно має самостійний баланс. Майно, передане ТВС його засновниками, є власністю товариства. Засновники не відповідають по зобов'язаннях товариства, а товариство не відповідає по зобов'язаннях своїх засновників. Товариство відповідає за своїми обов'язками в межах приналежного йому майна, може від свого ім'я здобувати й здійснювати майнові й немайнові права, мати обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді. ТВС не відповідає по зобов'язаннях держави, а держава не відповідає по зобов'язаннях товариства.

Товариство взаємного страхування створюється з метою зміцнення гарантій господарської діяльності його учасників шляхом взаємного страхування їхніх майнових інтересів. Страхування здійснюється безпосередньо на підставі член-

ства відповідно до правил страхування товариства. Основним предметом діяльності товариства є страхування майна, цивільної відповідальності й підприємницького ризику членів товариства. Для здійснення страхової діяльності товариство одержує ліцензії у встановленому законодавством порядку [11, 29].

Що стосується корпоративних правовідносин, що виникають на основі участі суб'єктів у корпораціях, зокрема у товариствах взаємного страхування, то, реалізуючи свої корпоративні права, члени товариства можуть брати участь у різних формах у керуванні корпорацією і її майном. Внески можуть вноситися членами товариства грошима й майном. Про передачу майна як внесок складається передатний акт. Члени товариства мають право брати участь у керуванні справами товариства; одержувати від посадових осіб товариства інформацію й довідки із всіх питань, пов'язаних з діяльністю товариства; у будь-який час протягом робочого дня знайомитися з бухгалтерською й іншою документацією товариства; брати участь у розподілі прибутку від діяльності товариства; виходити із товариства; переважно перед іншими особами одержувати послуги товариства на умовах, обумовлених загальними зборами; у випадку ліквідації товариства одержувати частину майна товариства, що залишилася після розрахунків із кредиторами, пропорційно розміру пайового внеску. Члени товариства можуть мати й інші права, передбачені законодавством і уставом [5, 28–29].

Члени ТВС зобов'язані вносити внески, у тому числі додаткові, у порядку, строки, розмірах і способами, передбаченими уставом товариства; дотримуватися положень уставу; виконувати прийняті на себе у встановленому порядку зобов'язання стосовно товариства; сприяти товариству в здійсненні їм своєї діяльності; не розголошувати конфіденційну інформацію про діяльність товариства.

Члени товариства можуть нести й інші обов'язки, якщо це передбачено установчими документами товариства або законодавством. Вони несуть відповідальність по зобов'язаннях товариства в межах своїх внесків.

Товариство взаємного страхування в порядку, обумовленому законодавством, здійснює будь-яку господарську діяльність із метою виконання статутних завдань.

Прибуток від своєї діяльності товариство направляє в спеціалізовані резервні фонди, створювані для виплати страхового відшкодування пайовикам, а також в інші фонди товариства в розмірі й порядку, установлюваному рішенням загальних зборів.

Залишок прибутку розподіляється між пайовиками в порядку, установлюваному рішенням загальних зборів.

Товариство здійснює діяльність за рахунок своїх власних коштів. Воно може мати у власності або в оперативному управлінні будинки, спорудження, житловий фонд, устаткування, інвентар, кошти в гривнях і іноземній валюті, цінні папери й інше майно, а також товариство може мати у власності або в безстроковому користуванні земельні ділянки. Джерелом формування майна товариства є: а) вступні й пайові внески пайовиків; б) доходи від підприємницької

діяльності товариства й створених їм організацій; в) доходи від розміщення його власних коштів у банках, цінних паперів — добровільні майнові внески; г) інші джерела, не заборонені законодавством України.

Зараз при створенні ТВС, поки не прийнятий спеціальний закон, необхідно керуватися загальними нормами Цивільного кодексу України, Законом «Про страхування» [1], а також підзаконними актами, що регулюють питання страхової діяльності.

Використання міжнародного та вітчизняного досвіду по розвитку взаємного страхування сьогодні може стати першим кроком до розширення спектра страхових послуг для суб'єктів малого підприємництва, що дозволить мінімізувати можливі фінансові втрати, що спричинить зріст їхньої ділової активності; розширити доступ до страхування майна й інших майнових інтересів (відповідальності за заподіяння шкоди, відповідальності по договорах, підприємницького ризику); полегшити одержання кредитних ресурсів на здійснення інвестиційних проектів за рахунок страхування ризиків по цих проектах товариствами взаємного страхування, учасниками яких вони є; зменшити число банкрутств.

Література

1. Про страхування: Закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 18. — Ст. 78.
2. Аленичев В. Зарождение страховой науки в России / В. Аленичев, В. Шахов // Страховое ревью. — 1999. — № 8. — С. 23–27.
3. Аленичев В. Страховое дело России в XX веке / В. Аленичев, В. Шахов // Страховое ревью. — 1999. — № 7. — С. 11–21.
4. Алякринский А. Л. Правовое регулирование страховой деятельности в России / А. Л. Алякринский. — М., 1992. — С. 18–19.
5. Гварлиани Т. Суть вопроса об управлении денежными потоками в страховой компании // Страховое ревью. — 1999. — № 8. — С. 27–31.
6. Дробозина Л. А. Финансы. Денежное обращение. Кредит / Л. А. Дробозина. — М., 1997. — С. 323–324.
7. Зубец А. Ежегодный конгресс страховщиков Франции, Центральной и Восточной Европы [Аннотация] // Страховое ревью. — 1999. — № 8. — С. 32–34.
8. Карачаевский А. Уменьшение рисков при инвестиционной деятельности // Экономика и время. — С.Пб., 1999. — № 32. — С. 5; № 33. — С. 5; № 34. — С. 5.
9. Рейтман Л. И. Страховое дело / Л. И. Рейтман. — М., 1992. — С. 11–15.
10. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. — Ленинград, 1947. — С. 13–14.
11. Турбина К. Е. Общества взаимного страхования / К. Е. Турбина. — М., 1994. — С. 29–30.
12. Фогельсон Ю. Страховое законодательство (комментарий) / Ю. Фогельсон. — М., 1998. — С. 34–35.

Анотація

Адамов А. С. Товариства взаємного страхування. — Стаття.

Стаття присвячена вивченню необхідності існування товариств взаємного страхування, а також принципів їх діяльності. Автором аналізуються причини зародження товариств взаємного страхування, виділяється специфіка діяльності товариств взаємного страхування. В статті виділяються проблемні питання, які виникали та виникають у процесі формування та функціонування товариств взаємного страхування.

Ключові слова: взаємне страхування, товариство взаємного страхування, страховий внесок, страхове відшкодування, страховик, страхувальник, страховий ризик.

Анотація

Адамов А. С. Общества взаимного страхования. — Статья.

Статья посвящена изучению необходимости существования обществ взаимного страхования, а также принципов их деятельности. Автор анализирует причины зарождения обществ взаимного страхования, выделяется специфика деятельности обществ взаимного страхования. В статье выделяются проблемные вопросы, которые возникали и возникают в процессе формирования и функционирования обществ взаимного страхования.

Ключевые слова: взаимное страхование, общество взаимного страхования, страховой взнос, страховое возмещение, страховщик, страхователь, страховой риск.

Summary

Adamov A. S. Fund Associations. — Article.

The article examines the existence of appropriate mutual insurance societies, as well as the principles of their activities. The author analyzes the causes of birth of mutual insurance societies, released the specifics of the mutual insurance societies. In this paper, the problematic issues that arose and arise in the process of formation and operation of mutual insurance societies.

Keywords: mutual insurance, club of mutual insurance, insurance premium, insurance reimbursement (benefit), the insurer, the policyholder, insurance risk.

УДК 347.254

І. В. Гаверська

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Кожна особа тією чи іншою мірою все своє життя буквально приречена брати участь у житлових правовідносинах. Адже без створення відповідного матеріального й нормативно-правового підґрунтя було б неможливо забезпечити нормальні умови для природного існування і соціального буття людини. Однак попри очевидність зазначеного факту, чимало надзвичайно злободенних питань, пов'язаних з правовою регламентацією цієї сфери життєдіяльності суспільства, нині виявилися витісненими з переліку першочергових й абсолютно незаслужено опинилися немовби на периферії законодавчого процесу, обговорення засадами масової інформації й загального контексту наукового життя [4, 35].

Вирішення житлової проблеми було і залишається однією з найгостріших соціальних проблем у державі. Адміністративні шляхи розподілу житла давали можливість певною мірою вирішувати житлові питання більшості громадян за часів СРСР, вироблена нормативна база була досить досконалою, що підтверджується тим, що вона існує і на сьогодні майже в незмінному вигляді. Прикрі реалії сьогодення свідчать про загострення житлової кризи у вирішенні житлових проблем.

Питанням приватно-правового регулювання житлових правовідносин приділялася значна увага, зокрема такими вченими, як С. Алексеев, С. Асканазій,